

Tüskés Anna

MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, Budapest, Magyarország

FAMETSZET MESEILLUSZTRÁCIÓK A MAGYAR NEMZETI GALÉRIA GRAFIKAI GYŰJTEMÉNYÉBEN

Rezümé: Négy művész (Bortnyik Sándor, Buday György, Domján József, Gy. Szabó Béla) fametszet meseillusztrációit őrzi a Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Gyűjteménye. A művészek munkásságának gyakran kevésbé ismert területe az illusztrátori tevékenység. Előadásomban a kép és a szöveg viszonyát vizsgálom. Ezek a fametszet technikával készült képek nemcsak a mesének alárendelve szemlélhetők, hanem a szöveggel egyenrangú alkotásokként is.

Kulcsszavak: meseillusztráció, Magyar Nemzeti Galéria, Bortnyik Sándor, Buday György, Domján József, Gy. Szabó Béla, illusztráció, fametszet

A magyar meseillusztráció kutatástörténete

A meseillusztrálás német szakirodalmával összehasonlítva a magyar kutatás gyermekcipőben jár. A 14 kötetes *Enzyklopädie des Märchens* mintegy 40 oldalas *Illustration* szócikke, valamint Hans-Jörg Uther számos további tanulmánya irányadó a nemzetközi kutatásban (Uther, 1993; Uther, 2005; Uther, 2008). Az elmúlt tíz évben több magyar kutató is a téma felé fordult, főként Boldizsár Ildikó munkássága jelentős a témában. A folyóiratok közül az *Art Limes* több különszámot szentelt a témának (*Art Limes* 2004/3, 2004/4). Legújabbban Révész Emese a *Műértő* 2014. január-februári számában felhívta a figyelmet a magyar meseillusztráció-történet feldolgozatlanságára, illetve a meseillusztráció műfaj felvirágzására 2000 óta (Révész, 2014). Az eddigi eredményeket összefoglaló, vitaindítónak szánt cikket kerekasztal-beszélgetés követte a Magyar Gyermekirodalmi Intézet és a *Csodaceruza* című folyóirat szervezésében Pálfi György egyetemi docens, Maczó Péter egyetemi docens, Varga Emőke irodalomtörténész és Révész Emese művészettörténész részvételével 2014. február 7-én. Ennek során a résztvevők sürgették a megfelelő kutatócsoport és/vagy intézmény megalakítását.

Hans-Jörg Uther három korszakot különít el az egyetemes meseillusztráció történetében: 1. korszak: 1697–1825, Charles Perrault-tól a Grimm-testvérekig, 2. korszak: 1830-tól kb. 1900-ig, 3. korszak: 20. század. Uther számos műfajban vizsgálja a meseillusztrációkat az épületszobrászattól, a szobrokon, textileken, szórólapokon, képeslapokon, bélyegeken át a sokszorosított és kisgrafikáig és a festészetig (Uther, 1993).

Magyarországon az első szakasz teljesen hiányzik. Gaal György (1783–1855) németül megjelent magyar mesegyűjteménye (Gaal, 1822) részben illusztrált, Carl Heinrich Rahl (1779–1843) osztrák festő metszete díszíti a címlapot, amely kifejezetten az egyik mese illusztrációjaként készült. Az első valóban magyar illusztrált mesekönyv, Bezerédy Amália (1804–1837) *Flóri könyve* 1836-ban jelent meg először, és számos kiadást ért meg. Jelenlegi ismereteink szerint az első magyarul megjelent magyar illusztrált népmesegyűjtemény az

Erdélyi János szerkesztette *Magyar népmesék* (1855) című kiadvány volt. Általában népmesegyűjteményeket utána nem nagyon illusztráltak Magyarországon, viszont gyerekönyveket igen, és itt egy idő után keskeny volt a határsáv. A néprajzkutatók ezzel a témával nem igazán foglalkoztak. Két folklorisztikai szempontú dolgozat kutatta a témát, mindkettő szerzője néprajzos, és Gärtner Petra művészettörténész is (Gärtner, 2007; Domokos, 2007).

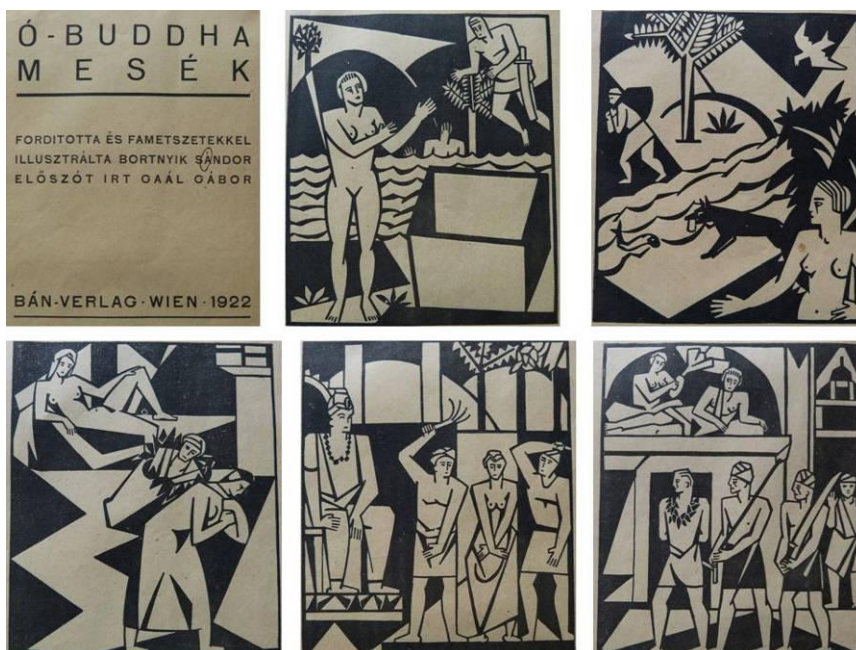
A 20. század elejének mesekönyv-illusztrációi változatos képet mutatnak: a külföldi kiadások képanyagának átvétele mellett teret nyertek a hazai grafikusok. Nincs átfogó képünk a korszak illusztrátorairól, mert az eddigi szakirodalom főként a 20. század második felének grafikus művészeivel, az Iparművészeti Főiskolán Hincz Gyula vezette grafikai szakosztály kiemelkedő diákjaival, a Kass János–Reich Károly–Würtz Ádám triásszal és a kortárs alkotókkal foglalkozik. Jelen tanulmányomban a 20. század első felében fametszet technikával készült meseillusztrációknak a Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Gyűjteményében őrzött példáival foglalkozom. A gyűjteményben négy művész – Bortnyik Sándor, Buday György, Domján József, Gy. Szabó Béla – illusztratori munkásságát képviseli mintegy 100 grafika. A művészek munkásságának gyakran kevésbé ismert területe az illusztratori tevékenység. Ezek a legkülönbözőbb technikával készült képek nemcsak a mesének alárendelve szemlélhetők, hanem a szöveggel egyenrangú vagy akár önálló alkotásokként is.

Tanulmányom célja a négy művész meseillusztratori tevékenységének felvázolása a teljesség igénye nélkül. Csak a Magyar Nemzeti Galériában őrzött lapjait mutatom be az egyes művészeknek.

Fekete-fehér és színes fametszet meseillusztrációk

Az illusztrációk technikáját a megrendelő kiadó határozza meg. Ebben első lépésként a színvilágot választja ki a költségkeretnek megfelelően, azaz hogy fekete-fehér és/vagy színes képek legyenek. Ugyanígy a képek méretét és a szöveggel való kapcsolatát is gyakran a kiadó határozza meg, azaz hogy kisebb, egész oldalas vagy akár kétoldalas képek legyenek. E szempontokat befolyásolhatja valamelyest a művész is, hiszen egy-egy művész jellemzően egy illusztrációs grafikai technikával dolgozik, például Buday György és Domján József szinte kizárólag fametszettel.

Bortnyik Sándor (Marosvásárhely, 1893 – Budapest, 1976) grafikus, könyvművész 1918-ban a MA folyóirat lapjain és költőtársak könyveinek illusztrálásával kapcsolódott az aktivisták köréhez. 1920-ban Bécsbe emigrált, az ott töltött két év során Kassákkal együtt a nemzetközi konstruktivizmus magyar változatát teremtette meg. Alkalmazott grafikai munkássága széles műfaji skálán mozog: az ex-librisektől a konstruktív tipográfián, rajzos és fotómontázs címlapokon és könyvborítókön, illusztrációkon át a plakátokig terjed (Bortnyik, 1977). Számos irodalmi műhöz készített illusztrációt (Madách Imre, Molière, Újvári Erzsi, Barta Sándor stb.), meseillusztrációt viszonylag keveset készített (Halász és felesége, 1940; A kék madár, színházi plakát, 1929). A bécsi években fordította és fametszetekkel illusztrálta az Ó-Buddha meséket (MNG ltsz. G 79.54/1-8.), amelyet Gaál Gábor előszavával a Bán Verlag adott ki Bécsben 1922-ben (*Ó-Buddha mesék*, 1922). A könyvhöz Bortnyik hét illusztrációt készített (1. kép). Az 1920-as években keletkezett linómetszeteire és festményeire jellemző kubizmus felé igazodás ezeken a meseillusztrációin is megfigyelhető.

Gy. Szabó Bélát (Gyulafehérvár, 1905 – Kolozsvár, 1986) budapesti gépészmérnöki tanulmányai idején erősen foglalkoztatta a rajzolás, 1925-ben készítette első pasztelljét (2. kép).

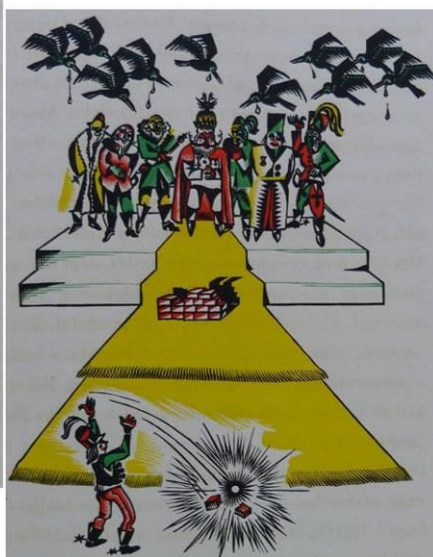
Amikor gépészmérnökként nem kapott munkát, 1927-ben hazatért, és gimnáziumi rajztanára, Reithofer Jenő gyulafehérvári szabad iskolájába járt. 1932-ben egy Kós Károly által rendezett kolozsvári kiállításra eljutott néhány szénrajzával és két akvarelljével. Kós Károly Gy. Szabó rajzait látva, ajánlotta neki, hogy próbálkozzon fametszéssel: „Kós váratlan ötlettel fordul hozzá: – Fiatalember, miért nem mászik fára? – ...? – Úgy értem, hogy miért nem veti rá magát a fametszésre?” (Gy. Szabó Béla–Pogány Ö. Gábor, 1974: 5). 1933-tól Gy. Szabó csak a rajzolásnak és a fametszésnek élt.

Gazdag életművet hagyott hátra, köztük számos meseillusztrációt. Az *eszös gyermek* c. könyv illusztrációi tollrajzok, nincs jelölve, melyik rajzot csinálta Gy. Szabó Béla és melyiket F. Ferenczy Júlia. A *Farkas Barkas* c. könyvet fekete-fehér szövegközi tollrajzok és egész oldalas színezett tollrajzok díszítik. Némelyik rajzon szignóval van jelölve, melyik művész készítette. Az 1964-ben kiadott *Aranyhajú testvérek* c. romániai népmeseegyűtemény hét fametszetét őrzi a Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztálya (MNG ltsz. G.65.13/1-7). Az illusztrációk kifejezésmódja expresszív és lírai (3–4. kép).

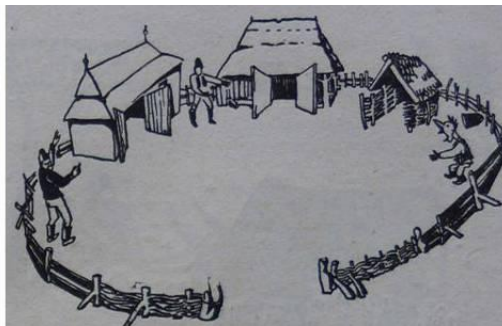

Buday György (Kolozsvár, 1907 – Coulsdon, Anglia, 1990) grafikus, fametsző, könyvművész, díszlettervező. Pályáját ugyancsak nyomon követte Kós Károly az 1920-as, 1930-as években, erről tanúskodik egyik kritikája (Kós, 2006: 69–70). 1926–1933 között a szegedi egyetemen jogot tanult. Budaynak 1927-ben megjelentek az első tollrajz-illusztrációi.

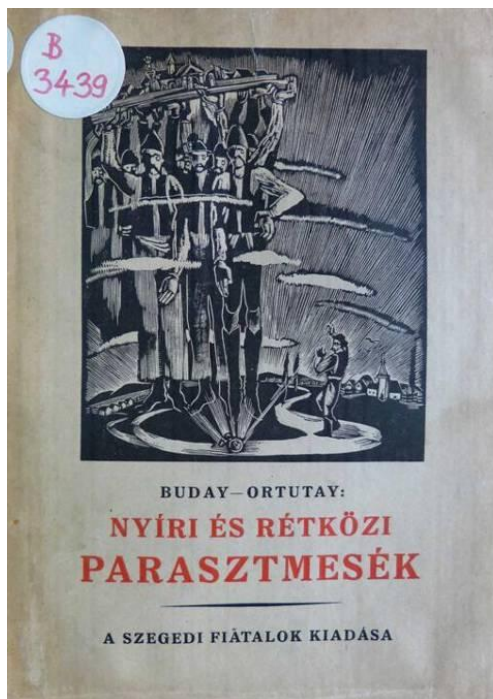
Ekkor néprajzi motívumok, játékoság, dekorativitás jellemzik az illusztrációit. 1930-ban kezdett fametszéssel foglalkozni. Több száz fametszetet alkotott, főként népi szövegeket, népballadákat, betyárfolklórt, népmeséket illusztrált fadúcain, többek között Arany János, Tamási Áron, Radnóti Miklós írásait illusztrálta. Az 1930-as évek elején az expresszionizmus formaalakítása, tömörség jellemzi műveit, 1933-tól kezdve – részben itáliai tanulmányútja hatására – gazdagabb, színesebb kompozíciók, bonyolult fényhatások jelennek meg nála. A *Bátorligeti mesék* (MNG Iksz. C.7762) illusztrációin néprajzi stilizálás látszik, a színekben rejlő lehetőségek kihasználása (5–6. kép)

(Buday, 1995: 13). A *Magyar parasztmesék*hez (MNG Iksz. C.8138) készített sorozatot játékoság jellemzi (7–8. kép).

A *Nyíri és rétközi paraszttmesék*hez (MNG Iksz. B.3439) készített illusztrációk tájain kevesebb természeti táj, egyszerűbb fényhatások, éles fekete-fehér ellentétek figyelhetők meg (9–10. kép).

1937-től Londonban élt. 1943-ban *George Buday's Little Books* címmel könyvsorozatot indított. Az évente megjelenő könyvecskék magyar népmeséket és angliai kultúrtörténeti érdekességeket közöltek Buday szerkesztésében és illusztrációival. Ezekben a

könyvecskékben részben felhasználta az Ortutayval közös könyvek képanyagát. Például az első (Buday, 1943) és a hetedik (Buday, 1951) könyvecske borítóján a *Bátorligeti mesék* egy-egy illusztrációja szerepel. A stilizáció, a fény-árnyék hatások éles kontrasztja, a konstruktív építkezés, a drámai cselekmény, az erős gondolati sugárzás jellemzi munkáit.

Domján József (Budapest, 1907 – New York, 1992) festő és grafikus művész, fő területe a színes fametszet. 1921–1924 között motorszerelést tanult, majd gyári munkás. 1934-től a budapesti Képzőművészeti Főiskolán tanult. 1948-tól több színes fametszet-kiállítása volt, 1956 őszén kiállítása kapcsán éppen Genfben volt, amikor a magyarországi hírek hatására Svájcban maradt. 1957-ben New Yorkba utazott, s ott telepedett le. Technikájáról így vall: „Az itteni életemhez talán a színes fametszetek illenek a legjobban. A fametszettechnika kialakítása lassan történt. Emlékszem, a fadúc ócska deszka volt. Ma a fadúc továbbra is hosszanti szálú, de a legjobb fából, persze egyenletesen csiszolva. 3-4 cm-es csíkokból ragasztom a dúcot és mindkét oldalán metszem. Ha az egyik oldala elkészült, a másikra is metszek. Így a fa nem tudja, merre görbüljön. A dúcra ecsettel viszem föl a színeket. A papír a legjobb japán termék. A festéket magam keverem, különféle porokból. A kötőanyag pipacsmagolaj és francia terpentin. Az anyaggal nem szabad takarékoskodni, az csak a legjobb lehet. A metszeteket mindig kézzel, hüvelykujjal nyomtatom. Így érzékelem legjobban, mennyi festék kerül a papírra a dúcra. [...] A fadúc nagysága 50x36 cm. Először az egyszínű, fekete nyomat készül, ez mutatja a rajzát. Azután metszem a különféle színdúccokat: soha nem lehet tudni, mi jön ki belőle színezéskor. Nagyon szeretem csinálni. Ötkor kelek és sokszor napi 14 órát dolgozom.” (Domján, 1986: 96–98.)

A Magyar Nemzeti Galéria Domján húsz fametszetét őrzi, mindegyiket két-három lenyomatváltozatban (MNG ltsz. G.83.32-52). Minden kompozíciónak egy fekete-fehér és egy vagy két színes lenyomata tanulmányozható a gyűjteményben (11–13. kép).

Az 50 x 35 cm méretű metszetek a magyar népmesék alakjait ábrázolják. Domján festőien kezelte a fametszetet: a nyomófelületet gazdag változatossággal dolgozta ki, színekben komponálta meg a lapokat, nyolc színt nyomott le nyolc különböző dűcről. Az alakokat magyar népi fafaragások és himzések motívumvilága borítja síkszerűen. Színes fametszetei széles körben tették ismertté őt Amerikában, akárcsak Buday Györgyöt Angliában. Kerecsendi Kiss Márton *Hetedhétország* c. könyvének borítóját Domján színes fametszete díszíti. *The Little Cock* [A kiskakas] c. könyvében Domján az egymás utáni oldalakon egyazon fametszet színes, majd fekete-fehér képe jelenik meg.

Összegzés

Összegezve megállapítható, hogy a 20. század első felében és harmadik negyedében alkotó, részben vagy főként fametszet technikával dolgozó magyar meseillusztrátorok jelentős életművet hoztak létre. Bortnyik műveit alapvetően meghatározza a kubizmus. Fontos kiemelni, hogy egyes művészek meseillusztrációinak stílusa, technikája, motívumkincse jelentősen eltér a más műfajú, célú képeiktől, mint például Gy. Szabó Béla esetében a tollrajzok.

Gyakran felmerülő elvárás a művészettörténész felé, hogy valamiféle fejlődési vonalat mutasson fel egy művészi életművön belül vagy egy korszak művészei között. Úgy gondolom, hogy a meseillusztráció esetében – mint sok művész életműve és művészeti korszakok esetében is – változásról, hatásokról, kölcsönhatásokról és párhuzamos jelenségekről érdemes beszélni. Az illusztráció számos szempontból kötött műfaj: az alkotó a kiadó megrendelésének megfelelő technikával, mennyiségben, formátumban készíti a képeket.

A korszak magyarországi meseillusztráció-történetének újabb fejezetei ismerhetők meg a művészeti gyűjtemények ilyen irányú kutatásával. Jelentős eredmények várhatók

például a Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Gyűjteményének további kutatásával, és a Petőfi Irodalmi Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményének vizsgálatba bevonásával, illetve egyes művészek életművének az illusztrációira kiterjedő elemzésével. Magyarországon nincsen olyan intézményi keret, amely összefogná az ez irányú kutatásokat, mint például a szlovéniai Radovljicában található *Galerija Sivceva hisa*, ettől függetlenül a téma fontossága indokolja a terület mélyebb vizsgálatát. Hasznos lenne például, hogy a Petőfi Irodalmi Múzeum 2012 őszen gyermekfoglalkozások, meseelőadások céljára megnyitott Mesemúzeumában a meseillusztrációk történetére irányuló kutatómunka is folyjék.

Irodalom:

- Bezerédy Amália (1836): *Flóri könyve. Sok szép képekkel, földrajzokkal és muzsika melléklettel*. Pest: Heckenast.
- Borbély László (1977): *Bortnyik Sándor emlékkiállítása*. Kiáll. és kat. Budapest: Magyar Nemzeti Galéria.
- Bözdödi György (1958): *Az eszös gyermek. Bágyi János meséi lejegyzésében*, Gy. Szabó Béla és F. Ferenczy Júlia rajzaival. Bukarest: Ifjúsági.
- Buday, George (1943): *Little Book*. London: George Buday.
- Buday, George (1951): *Seventh little book: old charms and spells, superstitions and other credulities*. London, George Buday.
- Csaplár Ferenc (1995): *Buday György fametszetei*. Kiáll. és kat. Budapest: PIM.
- Domján, Evelyn A. (1986): *Faragott képek*. Budapest: Gondolat.
- Domján, Joseph (1969): *The Little Cock*. Philadelphia–New York: J. B. Lippincott Company.
- Domokos Mariann (2007): „...nekünk is mily nemesb hazai feladataink vannak és szép tárgyaink, melyek illusztrálásra várnak...” Adalékok a népmese és a meseillusztráció 19. századi kapcsolatához. Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklór és vizuális kultúra*. Budapest: Akadémiai, 329–362.
- Erdélyi János (1855): *Magyar népmesék*. Pest: Heckenast G.
- Faragó József (1964): *Aranyhajú testvérek. Romániai népmesék*. Illusztráció Gy. Szabó Béla. Bukarest–Kolozsvár: Irodalmi.
- Faragó József (1970): *Farkas Barkas. Magyar népmesék*. Gy. Szabó Béla és F. Ferenczy Júlia rajzaival. Bukarest: Kriterion.
- Gaal, Georg von (1822): *Mährchen der Magyaren*. Wien: J. B. Wallishausser.
- Gärtner Petra (2007): „Grimm-mesék és illusztrációik a 19. századból”. *Alba Regia* (A Székesfehérvári Szent István Király Múzeum Évkönyve). XXXVI, 7–24.
- Gy. Szabó Béla–Pogány Ö. Gábor (1974): *Ember és természet*. Gy. Szabó Béla gyűjteményes kiállítása. Budapest: Magyar Mezőgazdasági Múzeum.
- Illyés Gyula–Ortutay Gyula (1936): *Magyar parasztmesék*. Buday György rajzaival. Budapest: Franklin.
- Kerecsendi Kiss Márton (1963): *Hetedhétország. Mesejáték*. Torontó: Orpheus.
- Kós Károly (2006): „Buday György grafikái”. *Buday György és Kolozsvár. Álom egy Solveigházról*, szerk. Cseke Péter. Kolozsvár: Komp-press, 69-70.
- Ó-Buddha mesék*. (1922) Fordította és fametszetekkel illusztrálta Bortnyik Sándor, előszó: Gaál Gábor. Wien: Bán Verlag.
- Ortutay Gyula (1935): *Nyíri és rétközi parasztmesék*, negyvenöt eredeti fametszettel illusztrálta Buday György. Gyoma: Kner.
- Ortutay Gyula (1937): *Bátorligeti mesék*, ill. Buday György. Budapest: Hungária.

- Révész Emese (2014): „A kortárs gyermekkönyv-illusztráció új útjai: Piroska Kiberádiában”. *Műértő*, 2014. január-február, 13.
- Uther, Hans-Jörg (1993): „Illustration”. In: *Enzyklopädie des Märchens*, 7. Kurt Ranke (ed.). Berlin–New York, Walter de Gruyter, 45–82.
- Uther, Hans-Jörg (2005): „Von der Vermessenheit des Wünschens: Zum Märchen Von den Fischer un siine Fru”. *Arbeitskreis Bild Druck Papier Tagungsband Ittingen 2004*, Christina Pieske, Konrad Vanja, Detlef Lorenz, Sigrid Nagy (Hrsg.). Münster: Waxmann, 48-70.
- Uther, Hans-Jörg (2008): „Märchen in Europa: Zur Geschichte des Genres innerhalb der Kinder- und Jugendliteratur”. *Hören, Lesen, Sehen, Spüren: Märchenrezeption im europäischen Vergleich*, Regina Bendix, Ulrich Marzolph (Hrsg.). Baltmannsweiler: Schneider, 129–147.
- Zsákovics Ferenc–Róka Enikő (2005): A magyar sokszorosított grafika száz éve: A modern magyar fa- és linóleummetszés 1890–1950. Kiállítás koncepció Zsákovics Ferenc, kötetet szerk. Róka Enikő Miskolc: Miskolci Galéria.

Illustrations of fairy tales in the Graphic Arts Collection of the Hungarian National Gallery

Summary: Woodcut fairy tale illustrations of four artists (Sándor Bortnyik, György Buday, József Domján, Béla Gy. Szabó) are preserved in the Graphic Arts Collection of the Hungarian National Gallery. The activity of illustrator is often a little-known area of the artist's work. In my paper I examine the relationship between image and text. These woodcut images can be seen not only as subject to the fairy tale, but as a peer of the text.

Key words: Hungarian National Gallery, fairy tale illustration, Sándor Bortnyik, György Buday, József Domján, Béla Gy. Szabó, illustration, woodcut